

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Факультет математики, фізики та інформаційних технологій
Кафедра фізики та астрономії

Силабус курсу

Прилади та методи астрофізики

Обсяг	3 кредити, 90 год.
Семестр, рік навчання	4 семестр, 2-й рік навчання
Дні, час, місце	Вівторок, 13.00, ауд.30, Пастера 42
Викладач (-і)	проф. Панько О.О.
Контактний телефон	0974334518
E-mail	panko.elena@onu.edu.ua
Робоче місце	НДІ Астрономічна обсерваторія ОНУ імені І.І.Мечникова, парк Шевченка, головна будова, приміщення кафедри.
Консультації	Очні консультації: понеділок, 14.30-17.00, АО, парк Шевченка

КОМУНІКАЦІЯ

Комунікація зі студентами: E-mail: panko.elena@onu.edu.ua; Viber; очні зустрічі (Номер телефону ТІЛЬКИ для контакту у Viber).

АНОТАЦІЯ КУРСУ

Метою навчальної дисципліни «Прилади та методи астрофізики» є загальне ознайомлення із приборами та методами астрофізичних досліджень: будовою та оптичними схемами класичних телескопів, методами врахування проблем, що виникають у реальних системах; будовою та задачами неоптичних телескопів; основними приймачами випромінювання та методами роботи з кожним з них, основними фотометричними системами, спектральними приборами. Крім того, знання, що отримують студенти є основою для отримання спостережень (експериментальні дані) при виконанні наукових досліджень, у тому числі при підготовці кваліфікаційних робіт.

Завдання:

- ознайомити студентів першого рівня вищої освіти з особливостями отримання спостережного матеріалу в астрофізичних дослідженнях;
- сформувані навички оцінки можливостей астрономічного обладнання;
- сформувані навички розв'язування теоретичних задач та практичних завдань астрофізики.

ОПИС КУРСУ

Форми і методи навчання

Курс буде викладений у формі лекцій (20 год.), лабораторних робіт (24 години), організації самостійної роботи студентів (46 год.).

Методи навчання

Під час проведення лекцій використовуються наступні методи навчання: пояснювально-ілюстративний метод, інформаційно-рецептивний; репродуктивний метод (репродукція - відтворення); метод проблемного викладу; частково-пошуковий метод.

Під час практичних занять використовуються наступні методи навчання частково-пошуковий, або евристичний метод; дослідницький, при захисті індивідуальних завдань використовується дискусійний метод. Під час самостійної роботи використовується дослідницький метод (студент опановує літературу за вказаною темою), за темою ІНДЗ робить презентацію та доповідь).

Зміст навчальної дисципліни

Змістовний модуль 1. Прилади та інструменти астрофізики.

Тема 1. Предмет та задачі практичної астрофізики. Основи теорії оптичних систем.

Предмет та задачі практичної астрофізики.

Переломлення і відбиток на межі двох середовищ, побудова зображення. Діаметр, фокальна відстань, відносний отвір. Аберації оптичних систем: хроматична, сферична, астигматизм, кривина поля, дистрофія. Він'єтування поля зору. Параметр об'єктива: масштаб, роздільна здатність, проникла сила, зв'язок з діаметром та фокальною відстанню.

Тема 2. Телескопи.

Рефрактори. Хід променів у рефракторі. Збільшення. Розрахунок дволінзового ахромата. Різні системи дволінзового астрономічного об'єктива.

Рефлектори. Оптичні схеми, еквівалентна фокальна відстань. Фокуси: головний та Ньютона. Схеми Кассегрена, Грегорі, Несміта, куде. Відбиваючий шар дзеркала. Системи контролю якості оптики.

Дзеркально-лінзові (катадіоптричні) системи. Система Шмідта та її теорія. Система Максудова та її принципи. Системи Аргунова, Росса, Зоммерфельда. Лінзові системи, що випрямляють поле. Апланатична система Річі-Кретьєна. Астрокамери.

Тема 3. Вплив атмосфери, фактори астроклімату.

Турбуленція земної атмосфери. Оцінка якості зображення по шкалі Данжона. Рефракція. Поглинання світла в земній атмосфері. Фактори астроклімату, використання гідру та інші можливості забезпечення підвищення проникної сили телескопу.

Тема 4. Спостереження Сонця.

Сонячні інструменти: баштові і горизонтальні сонячні телескопи, целостат. Полярні сонячні телескопи. Корonoграфи Ліо і Прокоф'єва, хромосферний телескоп, спектрогеліограф, спектрорегістратор швидкостей, магнітограф, магнітометр. Шляхи підвищення роздільної здатності сонячного телескопа.

Тема 5. Радіотелескопи, космічні телескопи, телескопи інших принципів.

Антенна, детектори. Принцип оборотності, ефективна поверхня діаграми напрямленості та роздільна здатність антени. Двоантенний радіоінтерферометр. Спостереження протяжних джерел двоантенним радіоінтерферометром. Багатоантенні інтерферометри. Синтетичні антени. Кореляційні пристрої.

Рентгенівський і гамма-телескопи. Нейтринні телескопи. Телескопи реєстрації космічних частинок. Гравітаційні детектори. Телескопи Габбл та Джеймс Уебб.

Тема 6. Приймачі випромінювання.

Приймачі випромінювання і їхні загальні характеристики: загальна та спектральна чутливість, гранична чутливість (поріг чутливості) квантовий вихід, контрастна чутливість, роздільна здатність за часом і по полю. Око як приймач випромінювання. Фотоплівка як приймач випромінювання. Характеристична крива і її основні характеристики. Системи оцінки чутливості. Фотоелектричні приймачі: фотоелектричний помножувач, електронно-оптичний перетворювач, камера Лаллемана, спектракон.

ПЗЗ-приймачі випромінювання. Неселективні приймачі: болометри і радіометри. Спектральні приймачі для реєстрації інфрачервоного, ультрафіолетового, гама- та нейтринного випромінювання.

Тема 7. Світлофільтри та поляроїди.

Світлофільтри, загальні характеристики. Широкосмугові та середнесмугові світлофільтри. Вузькосмугові світлофільтри. Інтерферометр Фабрі-Перо. Інтерференційні фільтри й інтерференційно-поляризаційні світлофільтри. Поляроїди. Параметри Стокса, спрощена система - ступінь поляризації і кут поляризації. Способи виміру поляризації. Оцінка точності поляриметричних вимірювань.

Тема 8. Спектральні прилади.

Спектрографи з призмами та дифракційними ґратами. Безщілинний спектрограф і об'єктивна призма. Кутова і лінійна дисперсія. Дисперсійна крива спектрального приладу. Спектральна роздільна здатність. Ешелеспектрографи. Інтерференційні спектральні прилади. Фур'є-спектрометр; основні співвідношення.

Змістовний модуль 2. Методи астрофізичних досліджень.

Тема 1. Астрофотометрія, її задача і принципи.

Відносна й абсолютна фотометрія. Астрономічна система фотометричних величин і її зв'язок із фізичною. Фізична сутність формули Погсона. Нуль-пункт шкали зоряних величин. Візуальна астрофотометрія. Методи Аргеландера, Піккерінга, Нейланда-Блажко оцінки зоряних величин. Особиста, випадкова і систематична помилки, їхня оцінка й облік. Оцінка точності результатів.

Фотографічна фотометрія протяжних і точкових об'єктів. Методи стандартизації. Фотометричні ефекти, помилки поля. Джерела похибок і заходи для ослаблення їхнього впливу. Оцінка точності результатів.

Фотоелектрична фотометрія. Освітленості: вимір потоків і освітленостей, точність вимірів. Джерела помилок і методи ослаблення їхнього впливу. Контроль чутливості і нуль-пункт шкали.

ПЗЗ-фотометрія.

Тема 2. Фотометричні системи та стандарти.

Системи зоряних величин: болометрична, Міжнародна багатокольорова. Фотометричні стандарти. Методи врахування атмосферної екстинкції при високоточних фотометричних роботах. Колориметрія. Інтерпретація даних багатокольорової фотометрії (колориметрія): показник кольору.

Основні фотометричні системи, оцінка розподілу енергії в спектрі, визначення температур. Фотометричні каталоги і перехід від системи одного каталогу до системи іншого.

Тема 3. Астроспектрофотометрія.

Методи реєстрації спектра: спектрограма, реєстрограма, цифровий запис. Спектр порівняння для визначення довжин хвиль і відбиток спектрофотометричної шкали і спектрофотометричного стандарту. Фотометрія неперервного спектра та спектральних ліній. Фотометричний шум. Контур спектральної лінії; інструментальний контур і його облік. Еквівалентна ширина ліній. Крила ліній. Інтерпретація спектральних спостережень: визначення хімічного складу небесних тіл, визначення температур: яскравісної, колірної та іонізаційної, дослідження фізичного стану речовини, магнітних полів, променевих швидкостей осьового обертання. Спектральні паралакси. Спектрофотометричні каталоги.

Рекомендована література

Основна

1. Андрієвський С. М., Кузьменков С. Г., Захожай В. А., Климишин І. А. Загальна астрономія / Підручник для вищих навчальних закладів. – Харків, 2019. – 523 с.
2. Панько О. О., Сергієнко О. Г. Загальна астрономія / Навчальний посібник. – Одеса: ОНУ, 2020. – 128 с.
3. Васюра А. С., Павлов С. В., Прокопова М. О. та ін. Адаптивна оптика / навчальний посібник. – Вінниця: ВНТУ, 2015. – 281 с.

Додаткова

1. Климишин І. А., Гарбузов Г. О., Мурніков Б. О., Кабанова Т. І. Астрономія / Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2012. – 352 с.
2. Каретніков В. Г., Мурніков Б. О., Кабанова Т. І. Визначення довжин хвиль в спектрах небесних тіл // Методичні вказівки для студентів фізичного факультету спеціальності «астрономія». – Одеса: Астропринт, 2015. – 16 с.

3. Каретніков В. Г., Мурніков Б. О., Кабанова Т. І. Спектральна класифікація зір // Методичні вказівки для студентів фізичного факультету спеціальності «астрономія». – Одеса: Астропринт, 2015. – 28 с.
4. Рябов М. І., Мурніков Б. О., Кабанова Т. І. Словник термінів з радіоастрономії. – Одеса: ОНУ, 2017. – 138 с.
5. Івченко В. М., Решетник В. М. Радіоастрономія / Навчальний посібник для студентів фізичного факультету. – Київ, 2021. – 246 с.

ОЦІНЮВАННЯ

Навчальна дисципліна «Прилади та методи астрофізики» оцінюється за 100-бальною шкалою.

Методи поточного контролю: Поточний контроль здійснюється за результатами виконання практичних завдань за змістовними модулями, захисту індивідуального завдання. Оцінюється також активність студента в процесі занять: усне опитування на лекції, розв'язання практичних задач. Студент повинен виконати всі практичні заняття. За виконання розрахунків та оформлення результатів нараховується до 4 балів за кожне заняття. За помилки в обчисленнях або у виведенні формул знімається до 3 балів. За більш об'ємні завдання 6-го семестру нараховується до 7 балів та відповідно знімається до 3 балів. При виставленні підсумкової оцінки за семестр береться сума всіх оцінок.

Форми і методи підсумкового контролю:

Підсумковий семестровий контроль (залік, іспит) проводиться в усній формі. На заліку студенту пропонуються 2 теоретичних питання, яке оцінюється окремо за 10 бальною шкалою. Екзаменаційний білет містить два теоретичних питання, кожне з яких оцінюється окремо за 15 бальною шкалою.

Критерії оцінювання екзаменаційного питання:

- повна розгорнута відповідь – 15 балів;
- повна, але не розгорнута відповідь – 12 балів;
- повна, але не розгорнута відповідь, яка містить незначну помилку чи суперечність – 10 балів, за кожен наступну незначну помилку чи суперечність знімається 1 бал;
- неповна відповідь, яка не містить критичних помилок чи суперечностей – 8 балів, за кожен наступну незначну помилку чи суперечність знімається 1 бал;
- відповідь, що містить критичну помилку чи неточність, або відсутність відповіді оцінюється в 0 балів.

Кількість балів, що здобувач отримав на заліку/іспиті, є сумою балів, що були отримані за кожне теоретичне питання.

Кінцева оцінка виставляється за сумою балів поточного та підсумкового контролю за шкалою, що наведена нижче.

Загальна схема нарахування балів

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання								Сума балів			
Змістовний модуль 1 Поточний контроль на лекціях								Контрольна робота	Індивідуальні завдання	Виконання і захист лабораторних робіт	100
Т1	Т2	Т3	Т4	Т5	Т6	Т7	Т8				
2	2	2	2	1	1	2	2	10	–	30	
Змістовний модуль 2 Поточний контроль на лекціях											
Т1		Т2		Т3							
2		2		2				10	10	20	

Додаткові (бонусні) бали (до 10) можуть бути отримані при виконанні і захисті індивідуального завдання студента ІНДЗ (доповідь та мультимедійна презентація за обраними темами).

Самостійна робота студентів. Результати індивідуального завдання представляються у вигляді доповіді (7-10 хв), що супроводжується презентацією (5-7 слайдів). Критеріями оцінювання є: повнота представленого матеріалу, якість доповіді та презентації, відповідей на запитання викладача та однокурсників.

ПОЛІТИКА КУРСУ

Визначається нормативними документами/Положеннями, які є чинними в ОНУ імені І.І.Мечникова (<https://onu.edu.ua/uk/geninfo/official-documents>).

Дедлайн виконання завдань з курсу визначає викладач. В разі поважних причин, перенесення терміну виконання завдань дозволяє викладач. Перескладання заборгованостей – з дозволу деканату.

Кожен студент повинен пам'ятати про академічну доброчесність що забезпечується самостійним виконанням навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю, належним посиленням на джерела інформації у разі виконання творчих робіт, дотриманням норм законодавства про авторське право і суміжні права, наданням достовірної інформації про результати власної наукової діяльності.

За порушення академічної доброчесності здобувачі освіти можуть бути притягнуті до академічної відповідальності згідно Положенню про академічну доброчесність в ОНУ імені І.І.Мечникова. (<https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/documents/acad-dobrochesnost.pdf>).

Відвідування занять для студента 3-го курсу є обов'язковим, як і своєчасний прихід на заняття.